

OTÁZKY A ÚKOLY SROVNÁVACÍ FOLKLORISTIKY¹⁾

Jestliže se rozhlížíme po badatelském poli srovnávací folkloristiky a hledáme těžiška jejich úkolů a problémů, pak se myslím vynořuje na předním místě nutnost zdůraznit potřebu srovnávací metody a její přínos pro poznání folklóru a celé lidové kultury. To se zdá aktuální zvláště pro české a slovenské poměry. Zatímco se situace literární komparatistiky v posledních letech značně oživila a vznikly nejen dílčí srovnávací práce s různou tematikou, ale i obsáhlé syntetické práce teoretické a metodologické, snažící se uspořádat a promyslet soustavu, principy a postupy srovnávacího bádání,²⁾ na folkloristickém poli se jeví výkony a výsledky zdrženlivější a skromnější.

Přes všechny své slabiny a úskalí i přes všechny zvraty a krize ve svém vývoji zůstává srovnávací metoda jedním z hlavních nástrojů folkloristické interpretace. To je snad nejprůkazněji vidět z toho, kolik konkrétních srovnávacích prací neustále vzniká a vychází v nejrůznějších zemích a jak soustavně se badatelé obírají jejími teoretickými východisky a metodickými postupy.³⁾ Srovnávací metoda totiž dává výzkumu zvláštní a jedinečný zorný úhel: vede k širšímu poznání jevů, jejich geneze, zákonitostí, vývoje, vzájemného poměru a vztahů, objasňuje univerzální a společné rysy folklórní tradice. Na tomto pozadí pak lze dospět rovněž k tomu, co je v každé národní nebo regionální folklórní tradici zvláštní a individuální, v čem se uplatnila domácí tvořivá aktivita a v čem se promítly národní nebo regionální dějinné osudy, způsob života, postoje a mentalita. Neboť předmět a cíl komparatistiky nejsou jenom v univerzálních, analogiích a korelacích folklóru různých etnických skupin: předmětem a cílem srovnávací metody jsou v stejné míře také rozdíly mezi národními a regionálními tradicemi a jejich zvláštnosti.

Zdůraznit je třeba dále to, že srovnávací výzkum folklóru není izolovanou záležitostí naší disciplíny, ale že zapadá do širšího badatelského záměru a je stavebním kamenem vyšší lidové koncepce. Vždyť lidová slovesnost patří do celého souboru kulturních jevů a je pouze jednou ze složek celého systému lidové kultury. Interetnické filiace ve slovesném folklóru probíhají zčásti jinak než třeba v lidové hudbě nebo zvykosloví anebo v kroji. Proto musí srovnávací folkloristiku zajímat, jak se chovají jevy slovesného folklóru vedle jiných jevů lidové kultury, jaké místo zaujímají mezi jinými kulturními složkami, jakou váhu a hodnotu mají poznatky srovnávací folkloristiky mezi poznatky jiných úseků folkloristiky a etnografie a jak přispívají k objasnění jednotky a spojnic, ale i zvláštnosti v lidové kultuře různých etnik a národů. Řečeno jinak, srovnávací poznání folklóru je pouze částečným a postupným badatelským cílem: vlastním cílem je celek lidové kultury.

Tyto záležitosti promýšleli folkloristé už vícekrát, a to i v poslední době. Poznali rovněž, že na některé svazky a podobnosti mají vliv převážně podmínky geografické, klimatické a hmotné; to se týká, jak víme, třeba domu a bydlení, zemědělských a vůbec pracovních technik nebo i stravy. Naproti tomu vazby a paralely se formovaly za intenzivní účasti etnických a jazykových faktorů: lidová slovesnost, a zvláště některé její prvky, patří právě mezi takové fenomény.⁴⁾

Pro úvahy, jež chtějí objasnit intenzitu a rozsah interetnických svazků a kulturní vzájemnosti, mají tyto rozličné faktory a vztahy také rozličný význam. Proto nelze vý-

sledky srovnávací folkloristiky absolutizovat a hodnotit izolovaně, nýbrž je třeba je pojmát jako jeden prvek složitějšího komplexu jevů a je třeba je vřadit mezi prvky ostatní. V tom se srovnávací folkloristika ocitá v podvojném postavení: její výpověď dostává úplný a vlastní smysl teprve v širším rámci etnografické komparistiky.

Mezi stěžejní záležitosti srovnávací folkloristiky patří rovněž problematika národní a etnické specifčnosti folklóru. Téměř v celém minulém vývoji se záměry a výsledky srovnávací folkloristiky spojovaly s mezinárodními příznaky. Některé vývojové fáze, jako třeba romantismus, kladly na národní a etnický aspekt zvláštní důraz: slovanská „národní poezie“ se stavěla proti germánské nebo jiné a její obsahy a atmosféra se považovaly za průmět a zrcadlení národní mentality, morálky a dějinného osudu.⁵⁾ Ale i v pozdějším vývoji si národní akcent podržel platnost a badatelé hledali a hledají národní specifčnost pohádek, pověstí, písní nebo balad svého národa. Někdy se tato orientace vyhrotila až do krátkozrakého zaujetí, jež ztrácí širší interetnický a mezinárodní horizont.

Je nepochybné, že interpretace národních zvláštností náleží mezi přední úlohy srovnávací folkloristiky. Ale cesta k tomuto cíli je mnohem klikatější a složitější, než jakou se bádání v minulosti ubíralo. Hranice některých folklórních jevů, ať už žánrů, témat, syžetů, motivů nebo jejich reakcí, se někdy kryjí s národními hranicemi a v tom případě se ony folklórní fenomény stávají národní distinkcí. Ale v mnoha případech nastává i zcela jiná situace. Některé jevy žijí jenom na části nebo na zcela malém výseku národního etnika a chybí jim tedy platnost celonárodní. A hranice jiných jevů se rozcházejí s hranicemi národnostními a žijí na vymezeném území dvou anebo více etnik:⁶⁾ třeba baladické redakce, rozšířené výhradně na slezském území mezi polskými a českými nositeli,⁷⁾ nebo třeba jiné jevy, společné pouze tradici východomoravské a západoslovenské. Před srovnávací folkloristikou stojí úkol zjistit rozptyl a hranice různých folklórních jevů a zhodnotit jejich různý poměr k národní a mezinárodní tradici. Znamená to, že bude pojímat folklórní jevy v prvé řadě jako jevy kulturní a jejich národní a etnickou relevanci bude chápat nikoliv jako jedinou a absolutní hodnotu, nýbrž jako jednu potenciální komponentu jejich obsahu a významu.⁸⁾

Úvahy nad národním aspektem srovnávacího bádání vede ještě k dalšímu závažnému bodu folklórní komparistiky, totiž k postulátu komparace folklórních celků, k potřebě komparační syntézy. Jak víme, srovnávací folkloristika se převážně orientovala a zčásti podnes orientuje na elementární komparace, na analýzu dílčích nebo izolovaných jevů: monografie syžetů nebo typů představovaly nejčastěji typ bádání a nejvlastnější formu geograficko - historické školy.⁹⁾ Podrobný výklad geneze, „praformy“ dějin, rozšíření a variací pohádkového, pověstového nebo baladického typu vypovídá mnoho zajímavého o jednom kulturním jevu a jeho prostřednictvím také o kulturních spojnících mezi různými oblastmi a etniky. Ale pro srovnávací výklad celého pohádkového, pověstového nebo baladického fondu určitého národa zůstává přínos takového monografického rozboru omezený a ještě méně dává pro interpretaci celého folklóru určitého národa v poměru k folklóru národů jiných.

Srovnávací folkloristika by se však zřikala svého nejvlastnějšího cíle, kdyby shromažďovala pouze atomizované poznatky o jednotlivých prozaických, písňových nebo jiných typech a kdyby se omezila pouze na analýzu jednotlivých izolovaných jevů. K jejím předním úlohám patří konfrontace jejich vzájemných shod, spojníc, ale i jejich zvláštností.

Zdá se, že pro onen úkol srovnávací folkloristika teprve postupně hledá pojetí a metody, i když by se daly z různých zemí uvést některé pokusy a částečné výsledky v tomto směru. Je zřejmé, že komparace celků nevystačí s pouhou komparací jednotlivých jevů a že nevystačí ani s jejich mechanickým součtem. Vystává zde problém systému, a to systému jednotlivého žánru i celého folklórního fondu. To zároveň a přímo vede k problému hierarchie a vzájemné vazby jednotlivých složek a prvků tohoto systému. Neboť filiace a rozdíly třeba v žánrové skladbě nebo tematice nemají stejnou hodnotu pro celkovou komparaci jako filiace a difference v jednotlivých syžetech nebo výrazových prostředcích. Některé mají větší váhu, jiné se jeví jako sekundární a okrajové.

Jestliže vyjdeme z úvah, jež se v různé míře touto problematikou obíraly, pak systémem folklórních textů vytváří hierarchie více složek. Patří mezi ně:

1. Folklórní žánry a jejich místo v celém žánrovém systému,
2. formální a stylistický systém, tj. soustava poetických prostředků,
3. námětové komplexy, tematické okruhy (jako např. zbojnická nebo válečná tematika),
4. komplexy postav a jednotlivé postavy folklórní tradice toho nebo onoho společenství,
5. látky, epické osnovy, tj. komplexy syžetových a motivických schémat,
6. jednotlivé typy, syžety a motivy,
7. jednotlivé rysy, elementy a detaily (představové, tematické, stylistické, jazykové, jména atp.).

Vedle tohoto systému a hierarchie složek folklórních textů se však srovnávací folkloristika setkává také s jevy mimotextovými a ekologickými, tedy externími, jež mají povahu, život a vývoj folklóru v různém etnickém prostředí značný význam a jež rovněž patří do zorného pole komparatistiky. Mezi ony bezprostřední ekologické jevy náležejí předně interpreti (tedy vypravěči, zpěváci, nositelé folklóru), způsob interpretace (vyprávění nebo zpěvu) a soustava interpretačních situací a funkcí, dále zprostředkovatelé a cesty šíření a tradování folklórních jevů (sociální kontext folklórního podání, populní lidé, literatura aj.) a rovněž intenzita výskytu a životnost folklórních jevů v různém prostředí.

Zatím se srovnávací bádání obracelo k ekologickým jevům málo, výjimečně anebo jenom k některým (např. k úloze „lidí světem jdoucích“ nebo k zprostředkovatelské funkci literatury) a vidělo předmět svého zkoumání ve folklóru jakožto v systému slovesném nebo slovesně-hudebním, třebas i zapojeném do širšího organismu etnografického, společenského a historického. V tom se promítalo tradiční literární pojetí folklóru, od něhož se folkloristika v posledním vývoji více a více odklání a postuluje svůj předmět jako kulturní komunikační proces.¹⁰⁾ Taková koncepce má své místo i ve srovnávací metodě.

Oba uvedené systémy složek, interních (textových) i externích (ekologických) jsou historicky situované a proměnlivé a vyvíjejí se v čase; samozřejmě mohou být jenom z tohoto úhlu zkoumány a srovnávány. Proto přívlastek historická patří k srovnávací metodě jako její nutný a integrální aspekt.

Některé úvahy naznačují, že pro srovnávací folkloristiku se komparace folklórních celků stává jedním z hlavních záměrů¹¹⁾ a že k systémové komparaci nelze dospět nahodilým porovnáváním vytržených elementů rozličné úrovně a rozdílného významu, ale konfrontací celých folklórních systémů, v nichž jednotlivé komplexy jevů i jednotlivé

fenomény mají rozličnou úroveň, a tedy i rozdílnou platnost pro intenzitu interetnické jednoty, vztahů i pro etnickou specifičnost.

Nemalý význam pro hodnotu interetnických svazků má rozdílná vnitřní povaha, mezi tím také geografická mobilita a interetnická dynamika jednotlivých folklórních žánrů, popřípadě i nižších kategorií. Jak známo, některé žánry překračují etnické hranice poměrně snadno a šíří se na velké vzdálenosti, protože nové prostředí je bez většího odporu přijímá a více nebo méně je po svém adaptuje. To už dávno poznali badatelé nad zvířecími, novelistickými, fantastickými a humornými pohádkami, nad legendami, švanky a anekdotami, nad písňovými baladami a legendami, nebo nad písněmi a popěvkami rekrutskými a vojenskými. Naproti tomu se jiné folklórní druhy, jevy a skladby pevněji drží v ohraničeném prostředí, putují z místa na místo méně a jen na menší distan- ce, poutají se těsněji na lokální, krajové a národní přírodní a kulturně historické zvláš- nosti a pamětihodnosti, na místní a národní dějinné osudy, události a postavy, nebo na věrský a obyčejový systém. Historické, místní a demonologické pověsti patří mezi tako- vé žánry, na rozdíl od více internacionální pohádky jsou „mezinárodní, ale zároveň národní“, jak napsal jeden badatel.¹² Podobně se chovají i některé písňové kategorie, hlavně písně obřadní. Bylo by možné vypracovat aspoň hrubou stupnici mobility jednotlivých žánrů a skupin folklóru. Víme také, že ona odchylná mobilita tkví v různých činitelích, hlavně však v povaze a struktuře jednotlivých žánrů. Jevy spjaté s místním prostředím a místními historickými osudy a událostmi anebo s věrským a obyčejovým systémem se jeví jako setrvaletší a méně pohyblivé. Jindy však širokou migrací vyvolá- vají vnější faktory folklórního procesu, jako jsou zprostředkovatelé a cesty šíření; to se týká třeba písní vojenských. Anebo se některé jevy rozšíří na rozsáhlém území a v po- daní více regionů a etnik proto, že na rozlehlém území se vytvořily obdobné historické, životní a kulturní poměry a zkušenosti. Srovnávací folkloristika zjistila mnoho podob- ností o této rozličné mobilitě jednotlivých folklórních žánrů a skladeb a tuší za nimi i některé obecné tendence. Ale podrobný popis a interpretace patří k příštím badatel- ským úkolům. Není to úloha okrajová a druhořadá. Už jenom z toho důvodu ne, že z ní vyplývají premisy pro některé základní odpovědi, zejména pro hranice typologických analogií a zákonitostí na jedné straně, a kontakto- vých spojnic na straně druhé. Z rozdílné dynamiky žánrů plyne rovněž poznatek, že geografický a migrační rozptyl jedno- tvých folklórních druhů má zřejmě různou hodnotu. Řečeno jinak: společné pověsti u dvou nebo více národů vypovídají, jak se zdá, o intenzivnějším a hlubším sepětí dvou etnik nebo regionů než třeba shodné pohádky žijící na stejném areálu.

Klíčovým pojmem srovnávací folkloristiky je pojem podobnosti a korelace: z jeho pojetí vyplývají důsledky pro všechny výklady. Od minulého století se po dlouhá deseti- letí vedou v srovnávací literatuře i ve folklórní komparatistice spory o povaze a pří- činách podobnosti literárních a folklórních jevů, převážně syžetů a motivů. Vznikají sa- mostatně, polygeneticky, jako analogie v obdobné situaci, z rozmanitých obdobných příčin a na základě jednotlivých zákonitostí folklórní produkce? Anebo mají původ mo- nogenetický, to znamená, že jsou variantami jediného prvotního migrujícího a obměňo- vaného schématu? V období rozvoje komparistiky se napětí mezi polygenetickým a typologickým pojetím na jedné straně, a pojetím migračním, kontakto- vým, monoge- netickým na druhé straně stalo přímo teoretickým ohniskem srovnávacího bádání. Ale úvahy a diskuse oživaly do té doby znovu a znovu až do přítomnosti.¹³

Mám za to, že by bylo zbytečné znovu podrobně probírat všechny pro a proti a všechny aspekty tohoto problému, o němž se už tolikrát diskutovalo a psalo. Další výklady na tomto místě by byly málo užitečné už proto, že obojí koncepce se dnes nestaví jako kdysi vůči sobě jako „buď - anebo“, tedy jako dvě protikladné a navzájem se vylučující alternativy, ale že se chápou jako dva komplementární interpretační postupy.

Metodologický zájem by se měl obrátit ještě k dalšímu bodu. Zatímco např. V. Žirmunskij zřetelně diferencoval mezi podobnostmi a vztahy kontaktovémi a genetickými, některé badatelské výklady onen rozdíl stírají a výslovně ztotožňují podobnosti a filiace kontaktové a genetické.¹⁴⁾ Genetickými podobnostmi a vztahy je třeba rozumět shodné a společné jevy, vyrůstající z původní etnické, kulturní a jazykové báze, z předpokládaného nebo faktického kulturního dědictví. S takovým společným genetickým základem operovala při interpretaci lidové slovesnosti a lidové kultury grimmovská škola, počítali s ním romantikové při výkladu tzv. slovanské národní poezie a objevuje se jako teorema i v současném bádání.¹⁵⁾ Kontaktové vztahy vycházejí naproti tomu nikoliv z teze starého společného a postupně se vyvíjejícího dědictví, ale z myšlenky o migraci folklórních jevů od jednoho společenství k druhému a chápou se jako řetězec vlivů a přejímek mezi jednotlivými etniky, lokalitami a nositeli. Kontaktové vztahy představují častou a běžnou modalitu migrace a výměny folklórních jevů, zatímco genetické dědictví se může mnohdy zdát těžko prokazatelnou hypotézou, i když bádání vícekrát prokázalo, že je s ní třeba v rámci celkového vývoje folklóru u etnicky a jazykově spřízněných národů počítat.

Jako společné interetnické jevy se však vyskytují ještě některé další fenomény: totiž ty, jež vznikly a vyvinuly se společnou energií dvou nebo více etnik, hlavně v oblastech etnicky smíšených, přechodných a stykových. Jde o folklórní jevy, jež jsou společným majetkem dvou nebo více etnik a jež vznikly „spoluprací, spolutvořením národů“ (J. M. Smirnov).¹⁶⁾

Z toho všeho plyne, že interpretaci podobnosti a svazků ve folklóru různých etnik a regionů lze založit na čtveřici rozličných příčin: 1. genetické, 2. typologické, polygenetické, 3. kontaktové, 4. společné produkty dvou nebo více etnik.¹⁷⁾

Ale takové schéma, třebaš teoreticky správné, nechává otevřenou závažnou otázku, jaký je vzájemný poměr a úcast jednotlivých faktorů na vývoji folklóru a na vzniku podobných folklórních jevů. Představují a tvoří v syntetizujícím srovnávacím výkladu čtyři dílčí hlediska a částečné principy, jež se v různém poměru doplňují a proplétají, jak to chápou někteří badatelé a jak to formuloval V. Žirmunskij?¹⁸⁾ Anebo znamená „typologický“ výklad folklóru totéž co výklad „srovnávací“ nebo „historicko-srovnávací“ a typologický princip se uplatňuje jako dominující trvalý a univerzální činitel, zahrnující v sobě všechny stránky a faktory ostatní, tj. rovněž vztahy genetické, kontaktové i společnou interetnickou tvorbu, jak to postuluje B. N. Putilov?¹⁹⁾

Potíže a rozpory vznikají někdy také při vlastní analýze folklórních jevů. Někdy badatelé vyzovují kontaktové spojnice z málo průkazných a nahodilých podobností a společných rysů, používají mezerovité nebo subjektivní argumentace k dalekosáhlým závěrům o původu, stáří, geografické a etnické provenienci a migraci atd.; podobné případy se dají z dějin folklórní komparistiky uvést skoro v libovolném množství.²⁰⁾ Naproti tomu se zase některé shody mohou jevit jako polygenetické paralely jen z nedostatku dalších faktů; kdybychom měli a znali více dokladů k danému jevu, možná bychom

z nich objasnili přímé, kontaktové spojnice.²¹⁾ Zvláštním metodickým problémem se jeví také apriorní a vědomě ohraničená aplikace polygenetického principu na interpretaci jevů nepochybně nebo pravděpodobně spjatých kontaktové. Takový postup sice ulehčuje výklad, ale jeví se jako pracovní mezistupeň, neboť zjednodušuje vlastní stav a ponechává některé podstatné činitele stranou a odsouvá úplnou odpověď do budoucna.

V starší migracionistice dostaly zvláštní a jednostranný významový odstín pojmy vliv a recepcce, tedy vlastně její ústřední kategorie. Vliv se chápal jako akt kulturně vyšší a originální strany migračního řetězce, naproti tomu recepcce se pojímala jako pasivní ozvěna. Takové pojetí vedlo k degradaci přejímek na pouhou imitaci a plagiát a v tom smyslu i k falešným vývodům kulturně historickým a politickým. Rozbory však objasňují, že vliv a recepcce jsou dva různé, ale rovnocenné články kulturní výměny a že přejímající strana vynakládá v tomto procesu samostatnou kulturní energii a že tedy poměr vliv - recepcce není mechanický, ale dialektický a oboustranně tvořivý.²²⁾

Nevyjasněným zůstává i pojem podobnosti, ať už ve smyslu obměny společného substrátu, nebo jako projev analogického vývoje folklóru, ačkoliv je to centrální a nejužívanější pojem komparistiky. Jeho mlhavost a nevyjasněnost spočívá jednak v tom, že se jen málo a hrubě podařilo diferencovat mezi mírou a stupni obměn a analogií - od nejdrobnější varianty, doslovného převodu z jednoho jazyka nebo dialektu do druhého, přes verze, redakce a mutace až po kontaminace, asimilace, ohlasy atd. Tyto rozdílné modalily variačního procesu by bylo zapotřebí podrobněji analyzovat a pokusit se o jejich vymezení a hierarchizaci.²³⁾ Bude nutno vzít v úvahu také to, že stejný stupeň variační aktivity má v různých žánrech a skupinách folklóru rozdílné projevy a že se tedy formy a intenzita variability uplatňují v různých folklórních žánrech nestejně.²⁴⁾

Ale nemenší, možná ještě větší význam má jiný, až doposud jen zlomkovitě probádaný aspekt podobnosti a obměn: totiž poměr stabilních a variabilních prvků a složek. Které komponenty folklórních žánrů a skladeb si uchovávají poměrně pevnou podobu, a které se naproti tomu rychleji a intenzivněji mění? S touto otázkou souvisí ony procesy a jevy, jako jsou aktualizace, konkretizace, adaptace, aklimatizace, krajové a národní redakce a oikotypy, poměr obecných a konkrétních prvků atd. Studium meziethnické výměny a variačního procesu objasnilo, že se tu projevují některé pravidelné tendence: některé komponenty folklórního textu mají povahu stereotypů, jiné se mění a jakoby vždy znovu a znovu vyplňují a modifikují ony pevné šablony. Stačí uvést protiklad syžetových schémat a stabilních dějových funkcí v pohádce a pověsti na jedné straně, a jejich variabilních konkrétních postav na straně druhé.²⁵⁾ Je samozřejmé, že stabilní a variabilní jevy mají i rozdílnou hodnotu a relevanci pro poznání interetnických svazků. Naznačím to aspoň jediným odkazem: má pro intenzitu vztahu folklóru dvou lokalit nebo etnik větší relevanci shoda dějových schémat, anebo shoda postav, prostředí a reálií? Odpovědi na podobné otázky srovnávací folkloristika dluží; až k nim dospěje, zvedne se i úroveň a cena její interpretace.

Rozhodující vliv na interetnické procesy a vztahy mají ony vnější okolnosti, jež by se daly snad nejlépe nazvat interetnickou situací: jinak probíhají interetnické výměny a vztahy na moravsko-slovenském pomezí, jinak na hranici česko-německé a opět jinak se jeví poměr třeba mezi folklórem rumunským a polským.²⁶⁾ Srovnávací folkloristika zkoumala a zkoumá jevy v několika základních interetnických situacích, z nichž každá má ještě některé další obměny:

1. Folklórní jevy dvou etnik nebo kulturních oblastí, jež žijí od sebe odděleny a tedy nemají přímý styk. Niculescova komparace slovenského a rumunského zbojnického folklóru,²⁷⁾ anebo Löwis of Menarova konfrontace postav německé a ruské pohádky²⁸⁾ patří k srovnávacím analýzám takového poměru.

2. Styková (kontakťová) situace nastává tam, kde etnika vzájemně hraničí a spolu sousedí. Styková interetnická situace se stává nejčastěji předmětem komparačního výzkumu, ať už jde o vztahy dvojstranné nebo vícestranné. Procesy folklórních vztahů a výměn mají rozličnou povahu, průběh a intenzitu podle toho, zda spolu hraničí celky etnický a jazykově příbuzné a sourodé (slovensko-české, polsko-slovenské vztahy), nebo celky jazykově a etnicky různorodé (česko-německé, slovensko-maďarské vztahy).

Různé modalidy kontakťových vztahů se vyvinuly působením dalších faktorů historických, hospodářských, kulturních, politických. Jinak se formovaly folklórní svazky třeba podle toho, zda se hranice mezi etniky kryla s hranicí politickou, administrativní, anebo zda se tyto hranice rozcházely a část jednoho etnika tedy žila na politickém území a v kulturním dosahu etnika sousedního.

Zvláštní postavení v stykové situaci mají styková pásma, tj. ony pomezí pásy, na nichž etnika a tradice spolu bezprostředně hraničí a na nichž se prostupují. Na nich dochází k zvláštním procesům a vznikají zvláštní jevy: objevují se okrajové přejímky z cizího podání, jež nepronikají hlouběji do nitra domácí tradice, kříží se a kontaminují jevy obou tradic, vytvářejí se jevy spoluprací obou etnik, vzniká celkově větší bohatství a koncentrace interetnických jevů.²⁹⁾

3. Jako zvláštní interetnická situace se jeví také situace enklávní, diasporická, menšinová, kdy část etnika žije odděleně od mateřského celku uvnitř cizího etnika. Enklávní, diasporická situace má mnoho obměn podle toho, zda menšina a cizí etnikum patří anebo nepatří k témuž etnickému a jazykovému příbuzenstvu, podle vztahů a spojníc mezi menšinou a mateřským národem, podle stáří a velikosti menšiny atd.³⁰⁾ Dvě protichůdné tendence se však uplatňují jako obecné mechanismy v menšinové situaci: na jedné straně petrifikace a reliktů některých starých, přinesených jevů, a na druhé straně mimořádně silná a rozsáhlá adaptace na kulturu a folklór etnika uvnitř něhož menšina žije.³¹⁾

4. Odlišná interetnická situace nastává rovněž tam, kde různá etnika nebo jejich část vytvořily pod vlivem geografických, hospodářských, historických, politických a jiných činitelů zvláštní kulturně historické celky a areály. Středomořská, skandinávská, alpská, panonská nebo středokavkazská oblast představují právě takové relativně vyhraněné a vnitřně homogenní sféry.³²⁾ V nich dostává i folklór některé osobité společné distinkce a v nich také dochází k hustší interetnické výměně.

Z toho, co bylo právě řečeno, vyplývá, že k podobným celkům patří rovněž karpatská oblast a že její výzkum by měl být veden pod zorným úhlem procesů, jimiž se tyto celky vyznačují. To je zároveň příležitost k tomu, abychom se aspoň letmo zastavili u tohoto úkolu.

Vlastním polem srovnávacího výzkumu folklóru v karpatské oblasti je malý výsek folklórní a srovnávací problematiky: folklór na karpatském území, jeho celý fond, jeho vnitřní rozdíly a jeho zvláštní distinkce jakožto průmět a část celé tzv. karpatské lidové kultury. Z posavadního bádání víme, že ve smyslu Bystroňova a Kolessova „karpatského písňového cyklu“³³⁾ se dá obecněji uvažovat o „karpatském folklórním cyklu“. Patří k němu zřejmě celý soubor jevů: zvláštní váhu mají zejména zbojnické a pastýřské ná-

měty v písni, próze a divadle, místní pověsti, spjaté s reliefem a rázem krajiny, některé představy a bytosti demonologických pověstí, projevy obřadního folklóru, některé zvláštní syžety a motivy, vzniklé na tomto území, a možná také větší vývojová retardace a konzervativnost karpatského folklóru v poměru k ostatnímu přílehlému území. Některým příznačným a nápadným projevům folkloristika už odedávna věnovala soustavnou pozornost, hlavně folklóru zbojnickému. Ale k popisu a interpretaci aspoň hlavních okruhů nebo dokonce celého pole karpatského folklóru má badání ještě daleko; bude třeba hledat cesty, jak tento úkol zvládnout, bude třeba určit směr a postup a vytvořit pro jeho splnění také technické a informační předpoklady. K výkladu charakteru a zvláštnosti karpatského folklóru zřejmě povede několik cest, jež všechny mají převážně komparační základ:

1. Najít společné folklórní jevy na karpatském teritoriu více zemí a etnik, tj. v karpatské folklórní tradici slovenské, moravsko-slezské, polské, ukrajinské, rumunské;
2. identifikovat specifické, odchylné folklórní jevy karpatského folklóru v konfrontaci s folklórem ostatního území na půdě jednoho etnika;
3. stanovit folklórní jevy korespondující s jinými složkami karpatské lidové kultury, tedy např. s lidovou písní, zvykoslovím, zaměstnáním atd.

Pro realizaci výzkumu karpatského folklóru nebo aspoň hlavních bodů oné úlohy se však jeví jako nezbytnost některé předpoklady dokumentační a katalogizační, to co srovnávací badání nazvalo „nástroji“ komparatistiky.³⁴⁾ Že to nepatří mezi úlohy vedlejší a nejoslednější, ví každý, kdo se na tomto poli zabýval sebedodružnějším tématem. Možná by se mělo o dokumentaci, katalogizaci a bibliografii mluvit zároveň nebo ještě dřív, než se pustíme do jakékoliv úvahy metodologické a programové. Neboť nejlepší projekty, nejfundovanější teoretické koncepce a nejpotřebnější náměty a záměry se stávají bezúčelné a jalové, jestliže chybějí data potřebná a postačující k tomu, aby srovnávací rozbory vedly k opodstatněným a solidním závěrům. Stačí se podívat na minulost srovnávací folkloristiky, abychom si ověřili, kolik rezultatů se během doby proměnilo v pouhý potištěný papír. Ale takové postupy a falešné kroky nepatří jenom minulosti. I některé dnešní srovnávací výzkumy vycházejí z povážlivě mezerovitěho materiálu. Někdy se autoři dokonce vědomě omezují na doklady a varianty z tzv. hlavních, „klasických“ sbírek a pramenů a zřikají se namáhavé mravenčí práce v krajových sbírkách, časopisech a archívech. Mylně předpokládají, že další rozptýlené doklady by jen doplnily a dokreslily onu základní síť, kterou naznačují varianty v tzv. hlavních sbírkách. Ale nelze obejít starý postulát srovnávací metody: co možná nejúplněji shromáždit a analyzovat všechny dosažitelné tištěné i rukopisné varianty. Jinak sami už a priori podvracíme hodnotu závěrů a snižujeme jejich pravděpodobnost.

Ale tyto mezery a nedostatky nejsou vždycky zaviněny pouze samotnými badateli. Dokud chybějí podrobné soupisy variant a bohaté, systematicky uspořádané archívy, do té doby je téměř všechna srovnávací práce krajně obtížná a už napřed se musí počítat s mezerami a chybami v závěrech. Požadavek důkladné dokumentace, evidence a kategorie lidové slovesnosti náleží k výchozím a trvalým postulátům další práce. Tento požadavek není samoučelem, ale předpokladem pracovní perspektivy, hospodárnosti a úrovně. „Určit dostatečně přesně podíl obecných syžetů a motivů v pověstovém fondu tohoto nebo jiného národa a jejich vztah k národní tradici, vyjasnit přesvědčivěji, které ze shodných motivů jsou výpůjčkami a které výsledkem typologické shody, bude

možné teprve tehdy, až budou sestaveny národní a mezinárodní soupisy pověstových syžetů a motivů“, napsala V. K. Sokolova a její slova lze rozšířit na všechny folklórní žánry.³⁵⁾ Dokumentační a katalogizační práce nejsou ani luxus ani činnost, jež zatěžuje a zpomaluje vlastní badatelský postup - nýbrž jej urychlují a zkvalitňují. To je také důvod, proč přední badatelé na poli komparatistiky - jmenujme třeba jen J. Polívku, V. Tilla a J. Krzyżanowského - věnovali dokumentaci a katalogizaci značný díl svého času a energie.

Plán evidence a katalogizace by měl stát mezi úkoly srovnávací folkloristiky na jednom z předních míst a zejména by se měla dokumentace zaměřit na ty folklórní žánry a projevy, jež představují jádro lidového podání a jejichž souborný srovnávací výklad by přinesl největší užitek. Z prózy mezi ně asi patří hlavně široká sféra pověstí a demologických povídek, z ostatních žánrů se jeví potřebný žánrový, tematický a variační katalog lidových písní, neboť posavadní práce se orientovaly převážně na stránku nápevnou.

Evidence, bibliografie a katalogizace jistě nejsou záležitostí, jež se dá uskutečnit ze dne na den. V zájmu dalšího bádání se však bez nich nelze obejít. Zároveň je třeba taky zdůraznit, že to není úloha, jež by přesahovala naše síly a možnosti. Při dobré přípravě a účelném a úsporném postupu se dá zvládnout poměrně brzy. Neměla by to také být úloha jediné země, ale měla by se stát společným projektem všech zemí, jež se na výzkumu folklóru na karpatském území podílejí.

Potřeba mezinárodní součinnosti vystupuje na poli srovnávacího bádání do popředí víc než jinde. To plyne zcela přirozeně už z toho, že komparatistika se obírá jevy, jež patří tradici dvou nebo více národů. Až na šťastné výjimky se badatel téměř vždycky pouští na méně známou půdu a naráží na technické překážky, jakmile má porovnat jevy vlastní národní tradice s folklórními projevy jiné země. Ony potíže počínají hned v první fázi, kdy badatel shromažďuje varianty a doklady. Archívní sběry jsou většinou pro badatele cizí země málo dostupné, ba často vznikají nesnáze už s některými tištěnými prameny. Proto by srovnávací bádání mělo vyjít z individuální a národní izolace a mělo by určit badatelská těžiska a co nejdůsledněji usilovat o koordinaci, souhru a vzájemný soulad úloh i přípravných prací a mělo by až do dna využít všech daných institucionálních podmínek jež máme.

POZNÁMKY

1. Tato úvaha byla přednesena na konferenci Interetnické vztahy vo folklóre karpatskej oblasti, pořádané Národopisným ústavem SAV ve Smolenicích ve dnech 1. - 3. 9. 1976. Měla být jakýmsi úvodem k vlastnímu jednání a proto se zaměřila na obecnější kontury srovnávací metody v bádání nad lidovou slovesností. Podává hlavně bilanci otázek a nečiní si nárok na hotové odpovědi a na metodický návod, třebaže se pokouší formulovat nejen samotný okruh otázek, ale zčásti i jejich pojetí. Z pojetí výkladu vyplývá, že se skoro úplně zříkám ilustrací a konkrétních faktů, že mnohé formulace jsou letmé nebo předběžné a že některé problémy, jež pokládám za druhotné, ponechávám stranou a že uvádím jen vybranou část literatury, jež se vztahuje k danému tématu.

2. Z poslední doby zejména ĐURIŠIN, D.: Sources and Systematics of Comparative Literature. Bratislava 1974; ĐURIŠIN, D.: Teória literárnej komparatistiky. Bratislava 1975; HRABÁK, J.: Literární komparatistika. Praha 1976.
3. Shnout třeba jen klíčovou literaturu k srovnávací metodě ve folkloristice překračuje rámec tohoto článku. Odkazují proto jednak na tituly v mé knize Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy (Praha 1967), jednak na novou práci B. N. PUTILOVA Metodologija srovnatel'no-istoričeskogo izučeniija folklora (Leningrad 1976). - Protože jsem se s Putilovovou publikací seznámil až dodatečně, odkazují na ni výjimečně a v nejnnutnějších případech.
4. Tyto teze rozvinul přesvědčivě K. V. ČISTOV. Etničeskije aspekty slavjanskoj folkloristiky. In: Istorija, kul'tura, etnografija i folklor slavjanskich narodov. Moskva 1973, s. 365 - 385.
5. ŠTÚR, L.: O národních písních a pověstech plemen slovanských. Praha 1853; HORÁK, J.: Štúrova kniha „O národních písních a pověstech plemen slovanských“. In: Z dějin literatury. Red. M. Hýsek a J. Jakubec, Praha 1920, s. 172 - 187; AZADOVSKIJ, M. K.: Česká folkloristika v době národního obrození. Čes. Lid, 47, 1960, s. 112 - 120.
6. RANKE, K.: Grenzsituationen des volkstümlichen Erzählgutes. In: Europa et Hungaria, Budapest 1965, s. 291 - 300.
7. Jako např. zvláštní verze mezinárodně rozšířené balady o dívce, kterou nešťastnou náhodou zabil ženich v den svatby; z rozsáhlého komplexu variant se jako osobitá skupina vyčleňují písně žijící u polských i českých zpěváků na slezském území. (SIROVÁTKA, O.: Balada o nešťastné svatbě v západoslovanské tradici. Čes. Lid, 59, 1972, s. 11 - 22.)
8. K tomu např. BOŠKOVIĆ - STULLI, M.: Regionálna, nacionálna i internacionálna obilježja narodnih pripovjedaka. In: Filološki pregled 1963, s. 83 - 93; BOŠKOVIĆ - STULLI, M.: Horvatskosrpska narodna književnost u svjetli nekih komparativnih proučavanja. Narodna umjetnost (Zagreb), 1963, č. 3, s. 39 - 64; SOKOLOVA, V. K.: Sootnošenije nacional'nych i obščich elementov v predanijach. In: Problemy folklora. Moskva 1975, s. 221 - 227; VIRSA-LADZE, J. B.: O roli etničeskich grupp v sozdanii nacional'nogo folklora. In: Problemy folklora. Moskva 1975, s. 198 - 206.
9. VON DER LEYEN, F.: Das Märchen, 4 vyd. Heidelberg 1958, s. 21; KROHN, K.: Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo 1926.
10. BEN - AMOS, D.: Toward a Definition of Folklore in Context. Amer. Folk., 84, 1971, s. 3 - 15; ČISTOV, K. V.: Špecifikum folklóru vo svetle teórie informácie. Slov. národop., 20, 1972, s. 345 - 368; BOŠKOVIĆ - STULLI, M.: O pojmovima usmena i pučka kniževnost i njihovim nazvima. Umjetnost riječi, 17, 1973, s. 162 - 168; PENTIKÄINEN, J.: Depth Research. Acta ethnogr. 21, 1972, s. 126 - 151.
11. Tak O. Zilynskyj (O vzájemných vztazích ukrajinských, českých a slovenských lidových písní. In: Z dějin československo - ukrajinských vztahov. Bratislava 1957, s. 209) vyslovil postulát dospět od „částečných materiálových zjištění“ k širokému srovnávacímu pohledu. Orientaci na syntetizující postupy lze najít u více badatelů: VOIGT, V.: La place du folklore hongrois dans la science comparée du folklore balkanique. In: Actes de 10 Congrès international des études balkaniques et sud-ouest européennes. Sofia 1971, s. 789 - 794; PEUKERT, H.: Gibt es eine „slawische“ Volksdichtung? Berlin 1972. - PUTILOV B. N.: (Metodologija srovnatel'no-istoričeskogo izučeniija folklora, s. 12) píše doslova, že cílem srovnávacího bádání „není objasnit jednotlivé fakty, ale odhalit zákonitosti a stanovit procesy“ a předmět srovnávací folkloristiky spatřuje v srovnávání systémů a jejich elementů jakožto systémových prvků.
12. SIMONSUURI, L.: Über das finnische, nordische und internationale Sagenverzeichnis. In: Tagung der International Society for Folk-Narrative Research in Antwerpen. Bericht und Referate. Antwerpen 1963, s. 32.
13. HORÁLEK, K.: Typologické a kontaktové vztahy. Slavia, 33, 1964, s. 232 - 246; HORÁLEK, K.: Kritéria genetické příbuznosti. In: Čs. přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slávis-

- tů (Varšava 1973). Praha 1973, s. 339 - 347; SIROVÁTKA, O.: Některé otázky srovnávacího studia lidové slovesnosti. In: Strážnice 1946 - 1965. Brno 1966, s. 315 - 325; SIROVÁTKA, O.: Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy. Praha 1967, s. 6 - 9.
14. ĐURIŠIN, D.: (Teória literárnej komparatistiky, s. 105) mluví o „genetických (nebo kontakto-
vých) vztazích“ oproti „typologickým souvislostem“.
 15. PUTILOV, B. N.; c. p., s. 170.
 16. SMIRNOV, J. M.: Slavjanskije epičeskije tradicii. Moskva 1974, s. 9; BOGATYREV, P. G.: Nekotoryje zadači sravnitel'nogo izučeniija eposa slavjanskich narodov. Moskva 1958, s. 12; GACAK, V. M.: Vostočnoromanskij epos. Moskva 1970, s. 137.
 17. Podobně rozlišil jednotlivé aspekty Smirnov, c. d., 1974, s. 8 - 9.
 18. ŽIRMUNSKIJ, V.: Epičeskoe tvorčestvo slavjanskich narodov i problemy sravnitel'nogo izučeniija eposa. Moskva 1958, s. 6 - 7.
 19. PUTILOV, B. N.: c. p., s. 13, 15, 25, 46, 63, 113, 119, 146, 153.
 20. KROHN, K.: (Die folkloristische Arbeitsmethode, s. 165 - 166) už varoval před tím, jak snadno lze budovat „vzdušné zámky“ na vratké půdě nepostačujícího, neuspořádaného, nespolehlivého, ba dokonce svévolně vykonstruovaného materiálu.
 21. HORÁLEK, K.: Slovanské pohádky. Praha 1964, s. 243.
 22. SIROVÁTKA, O.: Influence and Reception in the Inter-ethnic Relations of Folk Belles-Lettres. In: Man and Culture, II, Prague 1968, s. 62 - 69; SÖTÉR, I.: Les Problèmes de principe des recherches comparatives complexes. In: La littérature comparée en Europe orientale. Budapest 1963, s. 19 - 20.
 23. Zčásti se toho dotýká D. HOLÝ, Úvaha nad terminologií vztahů mezi folklórními útvary. Slov. Národop., 20, 1972, s. 103 - 143.
 24. Tyto jevy probírá K. V. ČISTOV, Sovremennyje problemy tekstologii ruskogo folklora. Moskva 1963.
 25. HAND, W. D.: Stabile Funktion und variable dramatis personae in der Volkssage. In: Vergleichende Sagenforschung. Red. L. Petzold. Darmstadt 1969, s. 319 - 325.
 26. Na rozličné typy interetnických situací upozorňuje B. N. PUTILOV (Metodologija srovnitel'no-istoričeskogo izučeniija folklora, č. 114 - 118).
 27. NICULESCU, R.: Interférences de la littérature narrative et épique slovaque et roumaine. In: Actes de V-e Congrès de l'Association Internationale de littérature Comparée (Belegrade 1967). Amsterdam 1969, s. 763 - 771.
 28. LÖWIS OF MENAR, A.: Der Held im deutschen und russischen Märchen. Jena 1912.
 29. SIROVÁTKA, O.: Die Volksdichtung und die Kontaktzonen. Ethnol. slav., 1, 1969, s. 157 - 169.
 30. NEDO, P.: Sorbische Volkskunde als Inselforschung. Lëtopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung. Reihe C, Nr. B, 1965, s. 98.
 31. SIROVÁTKA, 1967, s. 41 - 46; WEBER - KELLERMANN, I.: Zur Frage der interetnischen Beziehungen in der „Sprachinsel-volkskunde“. Österreich. Zsch. für Volkskunde, 62, 1959, s. 19 - 47.
 32. PUTILOV, 1967, s. 115.
 33. BYSTROŇ, J. S.: Polska pieśń ludowa. Kraków 1923, s. XXXIV; KOLESSA, F.: Karpatskyj cykl narodnich piśeń. In: Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929, II. Praha 1932, s. 93 - 114; ZILYNSKYJ, O.: O ukrajinských a polských vlivech ve valašském písňovém folklóru. Národop. Věst čs., 33, 1956, s. 179 ad.; SIROVÁTKA, 1967, s. 30 - 31.
 34. VAN THIEGHEM, P.: La littérature comparée. 3. vyd. Paris 1946, s. 53.
 35. SOKOLOVA, 1975, s. 237. - K tomu GAŠPÁRIKOVÁ, V.: K problematice interetnického katalógu prozaických podání. Slov. Národop., 14, 1966, s. 457 - 464.

ÚSTAV
PRO ETNOGRAFII
A FOLKLORISTIKU V BRNĚ

OLDŘICH
SIROVÁTKA

SROVNÁVACÍ
STUDIE
O ČESKÉ
LIDOVÉ
SLOVESNOSTI

AKADEMIE VĚD
ČESKÉ REPUBLIKY
BRNO 1996